

EYÜP'TE BAHÇE-BOSTAN KÜLTÜRÜ VE ÇİÇEKÇİLİK

Semra ŞİMŞEK

1969 yılında İstanbul'da doğdu. İlk orta ve liseyi Boyabat'ta tamamladı. 1990 yılında İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü'nde lisans eğitimini, 1993'te İ.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Halen Eyüp Belediyesi'nde peyzaj mimarı olarak çalışmaktadır.

Eski ve yeni bütün medeni milletlerde ilk girişimin bir bahçe vücuda getirmekle başladığı kabul edildiğine göre, Türk bahçeciliğinin de uzak eski devirlere kadar uzanıp giden bir geçmişi olduğunu kabul etmek gerekecektir. Savaş meydanlarında bile çadır ve karargahlarının etrafını bahçeye çeviren Türk kumandanları eksik olmamıştır.Orta Asya'daki eski Türk bahçeleri için olduğu gibi Selçuklu, Karamanlı, Germiyanlı ve Osmanlı devrindekiler için bu konuda bizi tatmin edecek kayıt ve örneklerden oldukça uzak bulunmaktayız.En eski tarihlerden itibaren imparatorluğun askeri ve siyasi durum ve seyir tarzına dair gayet bol ve zengin sayfa ve satırlar bulunduğu halde medeni durum ve cephesini aydınlatabilecek bilgi ve belgeleri göstermekten sakınmalarının veya ihmal etmelerinin sonucu değeri yeterince bilinemeyen Osmanlı Bahçeciliği hakkında bize ışık tutacak kaynak sıkıntısı yaşanmaktadır. Diğer taraftan ortada o dönemlere ait bahçe örneklerinin kalmamış olması işimizi biraz daha zorlaştırmaktadır.Eski Osmanlı devri bahçeleri ne yazık ki ortadan kalkmış bulunmaktadır.Bunlara ancak başta eski minyatürler olduğu halde divanlar ile çiçek ve bahçelere dair yazılmış eserler ve arşiv belgelerinde rastlanmaktadır. Bütün bunlar bize klasik devirdeki Osmanlı Bahçelerinin özellikleri hakkında aşağı yukarı bir fikir verebilmektedir. Bu bahçelerde genellikle dört köşe büyük mermer havuzların, gölge veren ve meyve veren ağaçların, sarmaşıklı ve salkımlı çardakların, set ve merdivenlerin, fıskiye ve selsebillerin, laleazar ve çemenzarların bulunduğu kuvvetle tahmin edilebilir. Bundan başka Osmanlı devri bahçelerinin bir tabiat taklidi olmadığını da kabul etmek gerekir.Bu itibarla Osmanlı devri bahçesini Osmanlı mimarisi gibi sırf milli bir zevk ve duygunun ürünü olarak düşünmek gerekir.Süsten çok mantık ve faydaya önem veren bu zevk ve duygu, yarattığı bahçesinde de kendini göstermiş ve bu sebeple çiçek kadar yemişe ve ağaca da değer vermiştir. Osmanlı devrinde Türk bahçesini, yukarıda açıklanan belli başlı unsurları gibi; bir ev veya konağın, köşk veya bir sarayın en gerekli bölümü olarak göz önüne almak gerekir.Aralarında yerin konumuna ve topografyasına göre değişik şekillerde düzenlenmiş ol-

ması gibi ayrılıklarına rağmen içerik ve karakter olarak aşağı yukarı birbirine benzemektedir.Topoğrafik yapıya uyumlu olarak mimari yapıyla da bir bütünlük oluşturarak şekillenen bahçeler evlerin iç dünyasının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Her ev bir bahçeye sahiptir. Çeşit çeşit meyveli ve gölgeli ağaçlar, renk renk çiçekler ve şırıldayan su, ev bahçelerinin dışında cami avlularında, çevrelerinde, şehir merkezi alanlarında ve mesire yerlerinde de ana unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren imparatorluğa beş asır boyunca merkezlik yapan İstanbul'un bütün bahçeleri ne yazık ki bugün bizce aynı derecede bilinmemektedir.Bu nedenle bu araştırma sırasında ancak padişahlara mahsus olan Hasbahçeler hakkında kayıtlara ulaşılabilmıştır . Osmanlı devrinde İstanbul'da her ev veya konakta olduğu gibi padişahlara ait saray, kasır ve köşklar de birer bahçesi olduğu kesindir. Zira gerek Osmanlı tarihlerinde gerekse arşiv belgelerinde bu tür yapıların bahçe ismi ile anıldığı gözlenmektedir. Evvelce şahıs elinde iken sonra ölüm, terk gibi daha birçok nedenlerden dolayı padişahlara intikal eden bahçeler bile böyle bir durumu genellikle korumuş bulunmaktadır.

İstanbul'da Topkapı Sarayındaki hasbahçe içindeki binaların bir çoğu bilim ve sanat öğretilen bir yuva idi.O zamana göre bir bilim ve sanat akademisi sayılan bu yere Hasbahçe denirdi.Hatta Mimar Koca Sinan ile Mimar Memed Ağa'nın hep bu hasbahçedeki çalışma yerlerinden ilham alarak yetiştikleri bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun Fransa ile ilişkilerini güçlendirmeye başlamasıyla birlikte, Fransız yaşam ve düşünce tarzı yaşamı etkilemeye başlar.18. yy Avrupası'nda değişim rüzgarları esmektedir.Fransa'da ihtilal olmuş etkileri komşularına da yayılmıştır.Avrupa'daki

Resim 1; Surname-i Vehbi'de Bahçeci Geçişi, 1720 (Galeri Alfa Diatek Arşivi)

Resim 2; Mesire Yeri, Warwick Goble tarafından çizilmiş, A Van Millingen'in Constantinapole adlı yapıtında yayımlanmış heliobaskı gravür, Londra 1906. (Galeri Alfa Diatek Arşivi)

gösterişli, özentili bahçeler, yerini basit geometri, dekoratif ve tarhlı bitkilere bırakır. İç bahçeler değer kazanmaya başlar. Havuzlar, küçük şelaleler, heykeller bahçeleri süsler. Doğadan kopuk, dekoratif, sembolik güven duygusunu tatmin eden, evcimen bir bahçe anlayışı ile doğadan soyutlanma düşüncesi mikro mekanlara yansır. Bu dönemde batıdan en fazla etkilenen Eyüp olmuştur.

18. yy. Lale Devri olarak da bilinen saray eğlencelerinin Kağıthane Deresi'nin iki yakası boyunca taşıdığı, Haliç kıyılarının irili-ufaklı yalılar, konaklar, köşkler ve sahil saraylarla dolduğu, Hollanda'dan soğan getirilerek nefis Lale Bahçelerinin düzenlendiği bir dönemdir. Çinilerden her türlü süsleme öğesine kadar kullanılan motif "lale"dir ve devre de adını verecektir. Lale devrinde çeşmeler, sebiller, saraylar, külliyeler, tekkeler yapılır. III. Ahmet'in, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sarayları, Eyüp'te Mihrişah Sultan, Zal Mahmut Paşa Külliyesi, II. Mahmut'un eşlerinden Saliha Sultan Çeşmeleri bunlar arasındadır.

İnsanlarda yeni bir yaşam standardı olarak sayfiye=yazlık kavramı ortaya çıkmıştır. Padişahlar Haliç yoluyla Eyüp sahiline gelmekte, Hüsrevpaşa Külliyesi ile Adile Sultan Türbesi arasındaki iskeleden (Bostan İskelesi) Eyüp Camii'ne törenlere gitmekte kılıç kuşanmaktadırlar.

Sultan kızları, kız kardeşleri ve kardeş kızları, Sultan efendiler evlenince Haliç'te Eyüp ve boğaz kıyılarındaki sahil saraylara yerleşmektedirler. Karaağaç, Esmâ Sultan, Beyhan Sultan, Fatma Sultan sarayları gibi 30 civarında saray ve bahçesi Haliç kıyılarını süsler.

Kışın Topkapı Sarayı'nda oturan III. Ah-

med, yazın Tersane Bahçesine, Beşiktaş ve Eyüp'e göçer ve buralarda uzun süre kalırdı. Eyüp'te Valide Sultan Sarayı, Alibeyköyü'nde Hüsrevabad III. Ahmed için yapılmış eğlence ve zevk yerlerinden sadece birkaçıydı.

Kişisel gelirlerinin ve zevklerinin bir bölümünü temin ve tatmin etmek endişe ve düşüncesiyle Osmanlı padişahlarının İstanbul'un muhtelif yerlerinde bahçeler tesis ve işletmeleri çok eski bir yöntemdi ve bu iş sarayın bostancılar sınıfı tarafından yapılıyordu. Kuruluşu Yeniçeri Ocağı kadar eski olan, efradını devşirme oğlanlarından sağlayan Bostancı Ocağı'nın asıl görevi bağ-bahçelerde çalışmak, hanedana ait sarayların muhafızlığını yapmaktı.

Fatih'in teşrifat kanunnamesinde görevi: "Bahçeye bir bostancıbaşı konulmuştur. Kayağı girildikte, bostancılar kürek çekip ol dümen duta" şeklinde belirtilen bostancıbaşı, Topkapı Sarayı'nın Yalı Köşkü tarafındaki dairelerinde ikamet ederdi. Padişahın başka sakal bırakma hakkına sahip tek kişi olan bostancıbaşı padişahla aracısız görüşme hakkına sahipti. Ayrıca İstanbul'un önemli bir kısmının asayişinden de sorumluydu. Aynı zamanda belediye işleri ile de ilgileniyordu.

Bostancı ocağına ayrılan efrad ya sarayın hasbahçesinde ya da saray dışındaki diğer bahçe ve bostanlarda hizmet ederlerdi. 18. yüzyılda İstanbul'da 6000, Edirne'de 3100 kadar bostancı olduğu bildirilmektedir. Bunlar dokuz dereceli bir sınıf idi. Ocak kendi içinde bölük ve cemaatlara ayrılmıştı. Bahçe ve bostan işleriyle uğraşan bostancılar, Hasbahçe ve hassa bostancıları olmak üzere iki kısımdı. Birinciler yirmi bölüktü ve saraydaki Hasbahçeye bakarlardı. Saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışan bostancılar ise "üstad" denilen başlarının nezaretinde ayrı ayrı gruplar halinde idiler. İstanbul bostancıbaşısı her sene idaresi altındaki bütün bu bahçelerde yetişerek satılan ürünlerin defterini zamanında padişaha takdim etmekle yükümlü idi.

Dışarıda sebze ve çiçeklerin ise yaklaşık 17 dükkanda satışa sunulduğu, bütün hasbahçelere dikilen çınar, dişbudak, ıhlamur, karaağaç, çitlenbik, meşe, defne, erguvan ve

ahlat ağaçlarının fidanlarının İzmit, Karamürsel ve Yalova'dan getirildiği anlatılmaktadır.

Bahçecilik ve çiçekçilik alanında vaktiyle yetişen Türk ve özellikle Osmanlı uzmanların sayıca bolluğu ve her bakımdan diğer milletlerden meslektaşlarıyla boy ölçüşebilecek durumda oldukları da bir gerçektir. Osmanlı Döneminde bahçeciliğin bir bilim ve sanat dalı olarak algılanması çok yakın bir devrin ürünü değildir. Bu eskiliğin H.900(1495) tarihlerinden daha eski zamanlara doğru uzayıp gittiğini gösterir içerikte "Tezkire-i şüküfeciyan", "Şüküfename" "Ferahname", "Garsname" gibi bir takım tarihi kaynaklara rastlanmaktadır. Hicri 1100 (M.1689) yıllarında Şehremini Camii'nin hatibi Übeydullah Efendi'nin yazdığı Netayicü'l-ezhar adlı çiçekçi tezkiresinde çiçekperverliğe gayret edip zamanında mevcut olan çiçeklerin kimler tarafından husul bulunduğunu bize anlatılmaktadır. Alfabetik bir sıra ile çiçekçilikle uğraşan kişilerin adları bu kitapta sıralanmıştır ki bunlar arasında Ebusuud Efendi gibi önemli kimseler bulunmaktadır. Zamanının en önemli hukukçusu ve din bilgili olan, üç padişah devrinde şeyhülislamlık yapmış, Kanuni Sultan Süleyman'ın kendisine "Halda yoldaşım, sinde kardaşım, ahiret karındaşım" şeklinde hitap ettiği ve türbesinin Eyüp'te bulunduğu Şeyhülislam Ebusuud Efendi; İstanbul'da ilk kültür lalelerinden birini yetiştirmiş ve leleciliğe öncülük etmiştir. Günümüzde bol miktarda ithal edilen "Lale-i Rumi denilen kültür lalesinin ve türlerinin ana vatanı İstanbul'dur.

Ayrıca Avcı Sultan Mehmet devrinde yani yaklaşık 1667 yıllarında Şüküfename-i musavver adlı bir eser yazan Ali Çelebi ile bir çok isim ile birlikte Eyüblü Veli Çelebi bunlar arasında anılmaktadır.

Tabib Mehmed Aşki'nin "Lale İsimleri" adındaki eseri, XVIII. Yüzyılda 1350 adet lale adının varlığından bahsetmekte, yalnız Tabak Ata isminde bir lale meraklısının 401 adet lale elde ettiğini, devrin ünlü lelecileri olarak başta Şeyhülislam Veli Efendi olmak üzere Eyüplü Feyzullah Ağanın da içinde bulunduğu 124 kişinin ismini belirtmektedir.

Hicri 991-1146 yılları arasında yirmiye ya-

kın müvacic defterinde adlarına rastladığımız bazı İstanbul bahçeleri arasında Eyüp'teki Bağçe-i Yusuf Paşa, Bağçe-i Şah-ı huban ile Hüseyin bey çiftliği, Alibeyköy'ndeki Mustafa Paşa çiftliği, Eyüp'teki, Topçular'daki Valide Sultan bahçeleri yer almaktadır. Bağçe-i Yusuf Paşa'da (Bazı kaynaklarda aynı isimde Eyüp'ün karşısında bir bahçeden de bahsedilmektedir.) 1067 senesi seferinde Acem şahı tarafından barış teklifi ile İstanbul'a gönderilen İran elçisi Kelb Ali Han'a Köprülü Mehmet Paşa ziyafet vermiştir. (Silahtar Tarihi, I, 63-64). Eyüp'te bundan başka bahçelerin bulunduğu muhakkaktır. Örneğin; veziri azamlardan Hüseyin Paşa'nın bahçesi bu şekilde anılır. Hüseyin Paşa'nın bahçesiyle sair emlakına ait iki tarihi belgeye rastlanmıştır. (Bk. Ky. Ahk. Bv. Evm. Şr. Df. Ml. Df. T. 2945, s.196 ve 197, Başvekalet Arşivi). Reis'ül Küttap, Kıbrıs Valisi ve Sadrazam Rami Mehmet Paşa'nın çiftliğinin yanına ise ordugahlar kurulurdu giderek burada askeri kışla inşa edilmiştir.

Türk Çiçekçiliği'nin I. Mahmut zamanında kaleme alınmış diğer değerli eserlerinden biri olan Ahmet Kamil'in "Lale Risalesi"nde, Hüdayi Aziz Mahmut Efendi'nin bir müridinin lale meraklısı olduğu ve bu müridin etkisiyle Mahmut Efendi'nin de laleye merak saldığı, nihayet bu merakın bütün İstanbul'a sirayet ettiği belirtilmektedir, 558 lale meraklısının adı verilmektedir. Böylece lale merakı Lale Devri'nden bir asır önce başlamıştır. 1730 İhtilali, III. Ahmet'in saltanatının yıkıldığı, Sadabat Kasırları yerle bir edildiği halde lale merakı devam etmiştir.

16. yy'dan 20. yy'a kadar İstanbul'da gelişen çiçekçilik sağlık, zevk ve sanat ağırlıklı üretim koluydu. Osmanlı bahçe kültürü içinde önemli yeri olan İstanbul çiçekçiliği II. Mehmet'in (Fatih. Hd.1451-1481) yaptırdığı sarayların bahçelerindeki cennet misali düzenlemelerle başladı. 16. yy'ın ikinci yarısında tarihinin en görkemli dönemini yaşayan kentte çiçekçilik başlı başına bir sektör durumundaydı. Ar-

Resim 3; Bostancı Neferi, G. Brindesi. Elbice-i Atika, Renkli taş baskı (Galeri Alfa Diatak Arşivi)

Resim 4; Düğmecilerde bir bostan (Eyüp Belediye arşivinden)

şiv belgeleri bu dönemde saray için getirtilen çiçekler konusunda bilgi vermektedir. 1587'de Kırım'dan 300.000 Kefe lale soğanı, 1579'da Halep'ten İstanbul'daki hasbahçeler için 500.000 adet sünbül soğanı, 1587'de Edirne'den Eski saray için gül fidanları getirtilmesi için fermanlar çıkarılmıştır. I Ahmet (hd 1603-1617) Haliç kıyısında düzenlenen hasbahçelerde vezirleriyle birlikte çiçekler, süs bitkileri dikmişti. Bu dönemde lale, sünbül, zerrin, gibi soğanlılarla gül, menekşe ve şakayık rağbet görüyordu. Çeşitli yerlerden getirtilen yabancı çiçek soğanları ve tohumları İstanbul'da çiçek pazarlarında satılıyordu. Lale yetiştiricileri de fulyacılar gibi, Eyüp, Kasımpaşa, Beşiktaş'ta bahçelere sahiptiler. İstanbul'da 16. yy'dan 18. yy'ın sonlarına kadar süren lale kültürüne hizmet edenlerden bazıları özgeçmişleriyle, bazıları ise isimleriyle unutulmamıştır. Eyüplü Salih Ağa, Eyüplü Yusuf Efendi, Eyüplü Hacı İmam Veli Efendi, Eyüplü Paştırmacı, Eyüplü Berber Abdullah Çelebi, bunların arasından birkaç tanesidir. Kendi yetiştirdikleri laleye isim veren Eyüplü lale meraklılarından Esseyid Feyzullah Ağa: Ebül Feyz, Salih Ağa: Aludei Naz, Dühanzade : Bala turunci, Arifzade: Benamı Şevk, Osman Efendi Türbedarı Eyyübi Ensari: Camı Aşk, Berber Mehmed Çelebi: Dilcu, Ahmet Paşa Tabii Salih Ağa: Suzeni Yakut gibi değişik meslek gruplarından isimler vermişlerdir.

Çiçekçilik 18. yy'a kadar altın devrini yaşadı ise de Lale Devri'nde (1718-1730) doruğa ulaştı. Dünyanın her tarafından İstanbul'a lale soğanı getirtiliyordu. Laleye ve olasılıkla diğer çiçeklere narh uygulaması da bu dönemdedir. Şükufeciyan denen çiçekçi esnafı ilk kez

yasal denetime alındı. Mezada çıkan, alınıp satılan tüm çiçekleri defterleri hazırlanarak narhları belirlendi. İstanbul'da çiçek alım satımının normal fiyatlarla olmasına karşın sağlanan barış ve refah sonucu rağbetin arttığı ve karaborsanın başladığı bu nedenle de bir narh defteri düzenleyip Şükufeciyan Şeyh Mehmet Efendi'nin, çiçekleri toplayarak her bir lale ve çiçek türüne narh koyacakları, bunun üstünde fiyatla satanların sürgüne gönderileceği vb. açıklanmıştı. Kaynaklardaki bilgiler bu sırada yalnızca lalenin 2000'e yakın türünün bilindiğini göstermektedir. Eyüp, Kasımpaşa, Haliç kıyıları, Edirnekapı ve Topkapı dışındaki geniş alanlar, Beşiktaş, Üsküdar, çiçek bahçelerinin bulunduğu yerlerdi. Çevre köylerden çiçek ve gül pazarlarına her türlü çiçek, tohum ve soğan getirildiği gibi dışarıdan da tohum ve soğan getirilmekte, İstanbul'dan da soğan ve tohum ihraç edilmekteydi.

Çiçek ve çiçekçilik başta padişahlar olmak üzere vezirlerin ve ilmiye ileri gelenlerinin zevkleri arasındaydı. Örneğin III. Selim (hd 1789-1807) sık sık bahçe köşklerini ziyaret eder çiçek ve lale tarhlarını seyrederek dinlenirdi.

Bir kır çiçeği olan lalenin kültür çiçeğine dönüşümü, bununla da yetinilmeyip yüzlerce türünün yetiştirilmesi, İstanbul çiçekçiliğinin bir başarısı sayılır. İstanbul'a gelişi erken zamanlarda olan lale için, Eyüp ve Kağıthane vadinin toprağı çok uygun düşmüş, olasılıkla da ilk yetiştirme çabaları bu semtlerde başlamıştır. Eyüp ve Bahariye caddelerinde menekşe, lale, sünbül, Bahariye sırtlarında fulya yetiştiriliyordu. Fulyayı, tatlı ve şurup kaynatmak üzere kentin şekerci esnafı almaktaydı. Gül, hüsnüyusuf, karanfil, karagöz, yasemin, leylak, anberbu, şakayık, nemnem, reyhan, menekşe, zambak, hünkar beğendi, nergis, süsen, erguvan, kadife, hatmiye, şebboy İstanbul çiçekçiliğinin başlıca ürünleriydi. Çok meraklıları, bir sünbül soğanına ya da reyhan tohumuna yüksek bedeller ödeyerek yeni türler yetiştirmek için yarışmaktaydılar.

Eyüp'ün yalnız köylerinde değil, mahalleleri arasında da "bahçevan", "bostani", "bahçeci" denilen küçük bahçe işletmecilerine sıkça rastlanmaktadır. Bütün dini önemine rağ-

men Eyüp, gayrimüslimlerin de oturduğu bir semtti. Bulgarlar, Ermeniler de yaşamış, özellikle Bulgarlar bahçecilik ve mandıracılık yapmışlardır. Olasılıkla kendi özel becerilerini kullanabildikleri için Eyüp'e gelen göçmenler arasında en popüler meslek bahçıvanlık idi. Örneğin; Eyüp siciline geçen Arnavut Belgrad'lı üç göçmenden birisi bahçıvan idi. Premedi'den gelen altı kişiden üçü hatta olasılıkla dördü bahçıvandı.

İstanbul'a özgü bir çiçekçilik geleneği de her yıl düzenlenen çiçek sergileriydi. Bu sergilerde en iyi çiçek yetiştiricileri ödüllendirildi. İstanbul toplumunun ortak tutkusu olan çiçekçilik yaygın bir sanat ve işkolu konumunu aldıktan sonra IV. Mehmet döneminde (1648-1687) "Çiçek Encümen-i Danişi" ya da "Meclis-i Şükufe" denen bir tür çiçek enstitüsü kuruldu. Çiçekçi başkanı Eyüplü Veli Efendi gibi Eyüplü çiçekseverlerin de içinde yer aldığı devrin ünlü çiçek uzmanları ve meraklılarının katıldığı bir kurul üretilen yeni türlerin kokuları, biçimleri hatta vazodaki görünüşlerini inceden inceye tetkik etmekte, buna göre yeni çiçeklere değer biçilmekte, isim verilmekte, bu münasebetle çiçek sohbetleri, tartışmaları yapılmaktaydı. Bu kurulun zamanında henüz Avrupa'da bile benzeri olmayan bir bahçe ve çiçek enstitüsü gibi hizmet ettiği anlatılmaktadır.

Saray ve çevresi dışında normal halkın bahçe-bostan yaşamına baktığımızda, bunun sosyal yaşama ve özellikle komşuluk ilişkilerine nasıl yansıdığını da görüyoruz. Eski İstanbul'da başta Eyüp Sultan olmak üzere bütün semtlerde komşuluk ilişkileri çok güçlü idi. Kadınlar kadınları, erkekler erkekleri, hepsi birbirini tanır, tanışır, görüşür, selamlaşır, evlerine gider gelirlerdi. Ramazan ayı dışında aylık ve haftalık toplantılar yaparlardı. "Helva sohbetleri" denilen aylık toplantılara hanımlar ve çocuklar katılmazdı. Bu yemekli aylık toplantılar yaz aylarında mesire mevsimi olduğu için yapılmaz, genellikle kış aylarında yapılırdı. Komşular birleşip yazın mesire yerlerine giderlerdi. Ayrıca can ciğer komşular arasında Ramazan'dan başka yaz ve kış aylarında her hafta yemekten sonra yapılan gece oturumları vardı ki kadınlar bir evde, erkekler bir evde

toplanır ve mevsimin yemişleri ikram edilirdi. Komşu ve dostların hal ve vakitlerine, kazanç durumlarına göre ikram edilen yemişler, meyveler de değişirdi. İlkbaharda Eyüp Sultan bahçelerinin ünlü can erikleri, yazın Alibeyköy'ün mısırları ikram edilen yiyeceklerin başında geliyordu. Her Cuma bilhassa arabi aylarının ilk Cuma günleri Eyüp Sultan camii bir mahşer yeri idi. Bütün İstanbul halkının Eyüp'e dökülmüş olduğu sanılırdı.

Halk Cuma namazını Eyüp Camii'nde kılmak için en uzak semtlerinden atlarla, arabalarla deniz aşırı olan Üsküdar, Boğaziçinden Pazar kayıklarıyla sel gibi akardı.

O zamanlar İstanbullularca Eyüp'ün ünlü sayılan pek çok matahları vardı; Eyüp kebabı, Eyüp kaymağı, yoğurdu, Eyüp oyuncağı, Eyüp kuş lokumu, Eyüp Hacı lokumu, el işlemeli eldivenleri, Eyüp Sultan balçığı ile yapılan desti ve çömler, mezar taşı ustaları vb. yanında reçellik gülleri, Eyüp Türbe eriği, can erikleriyle ünlü Eyüp bostanları, fulya tarlaları, lale ve sümbül bahçeleri, hanımların içinde ferace ve yaşmaklarını çıkararak kebab ve kaymak yedikleri ünlü türbe bahçesi ile çayır ve mesire yerleri vardı. İlk defa 17. yüzyılda Eba Eyyüb El Ensari'nin türbesi civarında yetiştirildiği için "Türbe Eriği" adı verilmiş olan "Eyüp Sultan Türbe Eriği" ise iri, durdukça kendiliğinden kızaran ve pek latif kokusu ile Eyüp'ün ünlüleri arasında idi. Eğer mevsim ilkbaharsa, yol kenarlarında koskoca sepetlerde ortalarına kırmızı laleler konmuş bilek kalınlığındaki fulya ve sümbül demetleri satılırdı. Sokakları dolduran fulya kokularına dayanmayanlar bir demet fulya, bir demet sümbül almadan geçemezlerdi. Eskiden çiçekçiliğin merkezi olarak bilinen Eyüp'te Gümüşsuyu'nun bulunduğu vadi etrafındaki tepeler tarlalar halinde çiçek bahçeleri idi. Gül, sümbül, lale, zerrin ve fulya yetiştirilir, Cuma günleri Eyüp'ün Oyuncakçılar Çarşısında büyük bir çiçek pazarı kurulurdu.

Şu anda yerinde olmayan Yavedüt Mahallesinde eskiden çiçekçilik yaygın olarak yapı-

Resim 5; Karyağdı Bayırından Haliç, Allom, Thomas tarafından çizilmiş, R. Walsh'ın "Constantinople..." adlı eserinde yayımlanmış çelikbaskı gravür. (Galeri Alfa Diatek Arşivi)

Resim 6; Sebzeçi, Anonim
c.1850 (Galeri Alfa Diatek Ar-
şivi)

ırdı.Balıkhaneye Nazırı Ali Rıza Bey, Eyüp bostanlarında okka gülü yetiştirildiğini, gül mevsiminde Eyüp'te Yavedüt Semtinde şafakla başlayan gül pazarı kurulduğunu, bu pazarın mevsim boyunca sürdüğünü yazmaktadır.

Eyüp bir zamanlar Türkiye'nin en mamur yerlerinden biri idi.Eski Eyüp'te güzel saraylar, konaklar, her birisi Türk mimarisinin şaheseri olan evler, yalılar vardı. Eyüp'te nice büyük sanatkarlar yetişti.Bunlardan İtri Mustafa Efendi çok güzel bir bahçe yapmış ve bu bahçeye Ferahfeza ismini vermiştir.

Eskiden ilkbahar gelince padişahların Eyüp, Haliç ve Boğaziçi saraylarına giderek çiçek bahçelerinde ve köşklerinde dinlenmesi bir gelenektir.Eyüp'teki sosyal ve kültürel yaşantının zengin olmasında Osmanlı Sultanlarının, hanedanının, devlet ricali ve varlıklı kişilerin ziyaretin ötesinde burada ikameti tercih etmeleri de etkili olmuştur. Eyüp aynı zamanda, Haliç kıyısı ve gerisindeki zengin doğal bitki örtüsü, serin ve tatlı suları, lezzetli balık ve yabani ördek avlanan adaları ve İstanbul'un derinliklerine doğru son derece güzel geniş panoramik manzara veren coğrafi konumu ile sultanlar kadar İstanbul halkının da gününbirlik dinlenmek üzere geldiği önemli mesire yerleri olan bir semtti. Eskiden Eyüp'te hayat vardı. İstanbul'un hayı huyundan sıkılanlar; eğlenmek, dinlenmek ve serinlemek için Eyüp'ün mesirelerine gelirlerdi.Örneğin; Ayazma, Küplüce, Deniz hamamı, Can Kuyusu, İdris köşkü, Kırk selviler, Ağa Kırığı,Kalamış, Bülbül Deresi,Harp Meydanı, Topçular, Türbe mesireleri önemli uğrak ve dinlence-eğlence yerlerindendi. UYKUCU, Alibeyköyü'nün tarihi bir mesire yeri olduğuna değinir. IV. Mehmet tarafından yaptırılan av köşkü harap olunca III. Ahmet tarafından onarılmış, Kağıthane gezilerinde uğranan Çınaraltı düzenlenmiş ve 3 adet havuz eklenmiştir. Alibeyköy ayrıca sütlek veya Alibeyköy Mısıri diye anılan mısıryla ünlenmiştir.

Bülbül Deresi Mesiresi; İdris Köşkü Tepesi ile İslambey Tepesi arasındaki vadide ve Ev-

lice Baba Tekke Sokağı ile Eyüp Gümüşsuyu Sokağı arasında idi.Bu derenin etrafı evvelce bağlık, bahçelik ve ağaçlarla örtülü idi.Arka sırtları, Bülbül Deresi üstlerine doğru fulya, zerrin tarhları ile kaplı, bülbüller öten bir mesire yeri idi.Evliya Çelebi, "Bu dereye sesi güzel bir çok bülbüllerin ötüşmelerinden gönüllere sevinç ve safa husule gelir" diyor.

Can Kuyusu Mesiresi; İdris Köşkü Mevkii'nde, Karyagdı ve İdris köşkü Sokakları ile çevrili geniş alanı kaplayan tepe üzerinde idi. Burası Eyüp'ün en yüksek yeridir.Manzarası nefistir.Asırlık çınar ve diğer ağaçların gölgelediği bu yerde ayrıca bir de niyet kuyusu veya kısmet kuyusu bulunmaktadır. Bu kuyunun yanında bir kuyu daha vardır.Bir eşyasını kaybedenler, bir hasretinden uzun zaman haber alamayanlar, bu arzularının olup olmayacağını merak edenler niyet kuyusuna giderlerdi. Evlerinden niyetli ve abdestli çıkarlar, Eyüp Sultan'a ayak basar basmaz doğru türbeyi ziyaret ederler, Hacet penceresi önünde gözlerine, kalplerine basiret dilerler, sonra iki tarafı mezarlık olan dar ve dik bir yokuştan çıkarak niyet kuyusuna ulaşırlardı.Niyet kuyusunun olduğu yere çıkıldığında dünyada başka bir eşi olmayan bir manzarayla karşılaşırldı.Kağıthane'den, Silahtarağa'dan Üsküdar önlerine, Çengelköy sırtlarına kadar bütün Haliç, Marmara, Boğaz ayaklarının altına serilmiş eşsiz bir halı gibi seyredilirdi. Bu baş döndüren, insanı kendinden geçiren nefis manzarayı doya doya seyredeler, yorgunluklarını alınca kuyu yakınındaki evlerden ücret karşılığı abdest tazeleyerek niyetlerini görürlerdi.

Fulya Tarlası önemli bir mesire yeridir. Fulya tarlaları, lale, gül, zerrin, sümbül bahçeleri ünlüdür. Tümüne Fulya Tarlası adı verilmiştir. Bu çiçekler Cuma pazarında satılır.Geceleri sabahlara kadar süren havuzbaşı sohbetleri yapılırdı. Eyüp'ü çok iyi bilenlerden Osman Cemal Kaygılı şöyle bahsediyor: "Fulya Tarlası veya Fulya Bağı denilen mesire ise yar ve ağyar gözlerinden gizli buluşma yeri olarak bilhassa tercih edilirdi. Bir Bulgar çiçekçi bahçıvan tarla bahçesine büyük bir havuz yaptırmıştı.Yazın gençler gelir, soyunur devrin adetince bellerine peştamal sararak

türlü cümbüşlerle yüzerlerdi.”

Şifa Tepesinde Şifa Hazuvu adıyla bilinen bir havuz vardı.Yeri yüksek olduğundan da-ima rüzgarlıdır. Bu özelliğinden dolayı yaz günleri çok geleni olurdu. Suyunun her derde şifa olduğu söylenir.Havuzun çevresindeki bahçe ve bağlarda kokulu yapıncak üzümü yetiştirilirdi. Bahçe sahipleri meyve üzümeleri gelenlere satarlardı.

Topçular mesiresi;incir, kiraz ve üzüm bağlarıyla ünlü idi.Cuma günleri gelenlerle dolardı.

Türbe-i Şerifi ziyarete gelen hanımlar da sokakları kaplayan kebab dumanları arasından geçerlerdi. Ama canları çekmiş olsa, hatta içlerinde hamile olanlar bile erkekler gibi kebabçı dükkanına girip kebab yiyemezlerdi. O zamanlarda bunun çaresini düşünen bir ihtiyar türbedar kaymakçı dükkanlarının sırasında demir kapılı, içine dört beş ayak merdivenle inilir, içinde açık kapalı birçok aile mezarı bulunan, ulu servi ve çınar ağaçlarıyla gölgeleşmiş, dört tarafı kale duvarları gibi kapalı, çukur ve kasvetli bir mezarlığı “TÜRBE BAHÇESİ” ismi ile hanımlara açmıştı. Bu zengin bir aileye mahsus olan kabristanın türbedarı buraya getirdiği bir yaşlı, iki genç hanıma görev vermiş, yaşlı hanımı kapının arkasına bir kulübe yaparak içine oturtmuştu. Duvar dibine yaptırdığı koca bir salaşın duvarlarına koca koca temel çivileri çaktırmış, içine boy boy kaba hasırlar yığmıştı. Genç hanımlardan birisini salaşın kapısına dikmiş, hanımların sırtından aldığı feraceleri çivilere asmaya, diğer genç hanımı da türbe bahçesinde gelen hanımların altına hasır vermeye memur etmişti.Çınar ağaçlarına kalın iplerle salıncak kurmuştu. Hanımlar kapıyı çalınca yaşlı hanım kapıyı açar, gelen hanımlardan hanım başına 10 para, çocuklardan 5 para hesabı giriş ücreti alırdı. Giriş ücretini ödeyen hanımlar 4-5 ayak merdivenden inince görevli hanım onları salaşa getirir. Hanımlar yaşmaklarını açar, feracelerini çıkarır, görevli hanım onları salaşın çivisine asardı. Koruma ücreti olarak 20 para verilirdi. Diğer genç hanım da misafirlere hasır verirdi.Kalabalık ailelere verilen hasırlar 40 para, orta boylar 30 para, 3-4 kişilik küçük hasırlara da 20 para kira alınırdı.Mezarlar arasına yayı-

lan bu hasırlar, üzerine başları yaşmaksız, sırtları feracesiz, serbestçe, düğünde imişler gibi rahat ve mutlu otururlardı. Genç hanımlar, genç kızlar salıncakta kolan vururlardı.Kızlarını, gelinlerini, torunlarını bahçeye sokup giriş ücretlerini verdikten sonra büyük anneler tekrar sokağa çıkar, kaç kişi iseler o kadar kebab, kaymak ısmarlar, kebabçı ve kaymakçı çıraklarını çıraklarının ellerindeki tepsile riyle türbe bahçesine gelirlerdi.Böylece her aile hasırın üstünde toplanır, kebab ve kaymaklarını yerlerdi.Bu türbe bahçesine İstanbul’un her semtinden Türbe-i Şerifi ziyarete gelen hanımlar kebab ve kaymak yemek için girerler, fakat yaşmaksız, feracesiz oldukları için birbirlerinin elbiselerini,hotozlarını, elmaslarının doya doya seyrederek.Salıncakta sallanır, gülüşür eğlenirlerdi.Yaban kerevizleri ile dolu bu kasvetli türbe bahçesi onlara çiçekler arasında hasbahçede ya da deniz kenarında imişler gibi bir hava yaratırdı.Bazı günler türbe bahçesinin kapısı önüne bir veya iki saray arabası gelirdi. Türbe-i Şerifi ziyarete gelmiş sultan efendilerle hanım sultanların içeri girdiği görülürdü. Harem ağaları, sultan efendileri ve hanım sultanları içeri sokarlar, fakat kendileri içeri alınmazlardı. Sultanlar iki kişi de üç kişi de olsalar onlara kırklık hasır serilirdi. Gelen kebab ve kaymak tepsisini harem ağasının elinden cariyeler alır, sultan efendilerin önüne getirir, onlar yiyinceye kadar elpençe divan dururlardı.Sultanların türbe bahçesine gelişleri bahçeyi daha renklendirirdi. İstanbul’un karışık semt ve sınıflarından gelen hanımları pek eğlendirirdi.

O zamanlar İstanbul bir bahçeler ve bostanlar memleketi idi. Her evin büyük bahçeleri, bu bahçelerde türlü türlü çiçekler, her çeşitten meyve ağaçları olduğu gibi İstanbul’un her semtinde Yedikule, Çukurbostan gibi meşhurları bir tarafa her mahalle arasında taze sebzesini yetiştiren küçük mahalle bostanlarından başka sur dışındaki Bayrampaşa, Ni-

Resim 7; Fidancı, J. Hedenborg, Turkiska,1839.Stockholm'da basılmış renkli taş baskı. (Galeri Alfa Diatek Arşivi)

Resim 8; Alibeyköy'de apartmanların arasına sıkışıp kalmış günümüzde bir bostan

zam, Merkezefendi bostanları da ünlü idi. Bu bostanların en çok ve sık olduğu kadar ünlü olanları da Eyüp Sultan bostanları idi. Bu bostanlarda her türlü sebze yetişirdi. Şöhretlerinin sebebi, ilkbaharda can erikleri ile reçellik gülleri, yazın türbe erikleri, sonbaharda nefis Sultanselim incirlerinin yetişmesi idi. Cinslerinin en iyisi olan bu meyveler başka yerde bulunmazdı. Bazı konak bahçelerinde yetiştirilir ise de manavlara geçemezdi. Bu meyvelere meraklı hanımlar mevsiminde bostana bir kere olsun gitmeyi büyük bir gezme sayarlardı. Bostana gitmeyi kararlaştıran yakın birkaç komşu önce erkeklerinden izin isterdi. Çünkü bazı erkekler kadınlarını bostana gidip bahçıvanlara görünmesine razı olmazdı. Fakat küçükken anneleri ile bostana giden erkekler bostanların ne olduğunu, bostana giden hanımlara bahçıvan ve çıraklarının değil, bahçıvanlarını hanımları, kızları ve gelinlerinin hizmet ettiğini bildikleri için izin verirlerdi. Böyle hoşgörülü erkeklerin hanımları da bu fırsatı kaçırmazlar, meyvelerin mevsimlerinde birkaç kere bostan sefası yaparlardı. Bostanlarda dikili reçellik gül, meyve ağaçları bostanların sebze kısmından uzakta, bostan kuyusunun bulunduğu yere yakın olurdu. Bostan kuyularının su dolaplarını gözleri bağlı bir at çevirirdi. Genişçe bir çevre etrafında beygir döndükçe su dolabı da döner, tahta dolaptan bir inilti ve gıcırta duyulur, dolabın etrafına asılı kovalardan şarıl şarıl sular, açık bir oluk şeklindeki çinkoya dökülürdü. Çinkodan dere haline konmuş su yoluna akardı. Bu derecik şırıl şırıl akarak oldukça uzar, sonunda bostanların sebze kısmına ulaşırdı. Orada bahçıvanlar da ellerindeki küreklerle suyu sebze evleklerine verirler, sulanan evleği kapar, sulanacak evleği açar, böylece bostanı sulamış olurdu. Bosta-

ny sulama işi ikinci üstü başladığı için hanımlar da bostana ikinci üstü giderlerdi. Gerek Eyüp Sultan'ın yerli gerek kayıkla, araba ile gelen başka semt hanımları, bostana gitmeden önce fırınlara uğrar, ünlü kuş lokumlarından, halkalarından alırlardı. Bostanda hanımları bahçıvanın aileleri bir müşteri karşılar gibi değil, bir misafir gibi karşılardı. Çünkü bu bostanda yetişen meyveleri hanımlara manava satacağı fiyattan daha fazlaya satacağı için bahçıvan bu işten hoşnut kalırdı. Hanımlara satılan meyvelerin parası bahçıvanın ailesine harçlık kaldığı için bahçıvan ailesi de bostana gelen müşteri hanımları memnun etmek için çalışırlar, koşuşturulardı. Müşteri hanımlar da meyvelerin yanında aldıkları rekreasyonel hizmet için bu durumdan çok memnun olurlardı. Bostan kuyusuna yakın şırıl şırıl akan dere kenarı ile gül ağaçları arasına, gölgeli bir yere hasırlar yayılır, hasırların üstüne içleri kırpıntı doldurulmuş yer minderleri konulurdu. Hanımlar yaşmaklarını çözüp, başlarına iğnelerdi. Feracelerinin yakasını kaldırıp, yer minderine otururlardı. Bahçıvanın hanımı hangi meyve zamanı ise, kaç okka arzu edildiğini sorar, ısmarlanan meyvelerle dolu kaseler önlerine gelirdi. Dolabın değişmeyen iniltisi, derenin şırıltısı, cıvıldaşan kuş sesleri çok hoş bir uyum yaratırdı. Bu tatlı uyum içinde hele ilkbaharda, bülbül sesleri, mis gibi gül kokuları arasında o nefis ince kabuklu can eriklerini yemek, İstanbul hanımlarının en baş safasını oluştururdu.

Mesirelerde halk topluca eğlenir, çayırdaki türlü eğlenceler düzenlenirdi. Pehlivan güreşleri, davul-zurna eşliğinde yapılan gösteriler, çeşitli cambaz oyunları geleneksel eğlencelerdendi. Özellikle hıdrellez günü mesireleri dolduran halk, içinde gümüş kuruşlar, çeyrekler bulunan keseleri ağaçlara asarak, Hızır İlyas'ın kendilerine bereket getirmesini dilerdi. Büyük bahçeleri olanlar bu geleneksel törenleri kendi bahçelerinde, olmayanlar da mesirelerde yapmaktaydılar. İstanbul mesireleri yıllar boyunca çeşitli tarihi olaylara sahne olmuştur. Bunların arasında özellikle Lale ve II. Mahmut dönemlerinde Kağıthane mesiresi başta gelmekteydi. Veliahtların sünnet düğünleri, çeşitli ülkelerin elçilerine verilen büyük

ziyafetler ve esnaf loncalarının yıllık geleneksel törenleri mesirelerde yapılırdı.

Bazı hafifmeşreb kadınlar yüzünden 1751 yılında İstanbul'lu kadınlar için mesire yasağı konulmuştu. İstanbul'un o devirde şehirden uzak sayılabilecek bazı mesirelerinde bazı kadınlar aşkılarıyla buluşuyorlardı. Özellikle Çamlıca, Akbaba, Yuşa, Bentler bunlara sahne oluyordu. Bununla ilgili şikayetlerin çoğalmasından dolayı Hicri 1164 (I. Mahmut Devri) kadınların bazı mesirelere gitmeleri yasaklandı. Bir fermanla adları sayılan mesirelere kadın yolcu götüren arabacılara ağır cezalar verileceği belirtildi.

Görüldüğü gibi Eyüp Sultan, kadınlara birçok şeyin yasak olduğu o dönemde türbe bahçesi ve bostan bahçeleri ile gerek doğası gerekse işletmeciliği ile kadınlara bir ayrıcalık sunmuş, kadınların kendi aralarında ve doğayla baş başa güzel zamanlar geçireceği, gidenlerin kendilerini mutlu ve özgür hissedeceği bir ortamın yarattığı mekanlara ev sahipliği yapmıştır. Böylece bostanların o dönemlerde aynı zamanda rekreasyonel amaçlı olarak ne şekilde kullanıldığını görmüş oluyoruz.

Eyüp'te bahçe- bostandan bahsederken nefis Haliç manzarasına sahip, erguvan ve servilerle Eyüp sırtlarını kaplayan tarihi Eyüp mezarlığını anmamak mümkün değil. İstanbul'un başka hiçbir yerinde ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren, dudaklarda hem dua hem de tebessüm uyandıran, hüznün ve zerafet dolu kabristan bir bahçedir.

1730 İsyanı'ndan sonra Kağıthane civarındaki kasırlar, yalı saraylar ile birlikte Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Kasrı da tahrip edilir. 1794 de II. Selim kasrı yeniden inşa ettirir ve mesire eğlenceleri yeniden başlar. XX. yy'a kadar da devam eder. Kentsel ve endüstriyel faaliyetler geliştikçe rekreasyon (gezi/mesire) alanları önemini yitirmeye ve beşeri kimliğini değiştirmeye başlar. Haliç'in taşımacılık ve besleyen dereleri dolayısıyla imalata olan çekiciliği sonucu, sahil saraylar 19. yüzyılda yerini imalathane ve depolara terk etmeye başlar.

KAYNAKÇA

- 1- Abdülkadir Özcan, "Bostancıbaşların Beledi Hizmetleri ve Bostancıbaşı Defterlerinin İstanbul'un Toponomisi Bakımından Değeri", Tarih Boyunca İstanbul Semineri Bildirileri (29 Mayıs-1 Haziran 1988), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayını (1989).
- 2- Nezir BAŞGELEN, "Kartpostallarda Yaşayan Eski İstanbul: Eyüp " İstanbul Armağanı 3; Gündelik Hayatın Renkleri, İBŞB, Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1997, yayın no:47.
- 3- Turgut CANSEVER, "İstanbul'da Bahçe Kültürü", Bahçe Kültürü Dergisi, 1995, sayı:58, Yapı Kredi Yayınları.
- 4- Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, Vakıflar Dergisi, 1958, Ankara.
- 5- Selma Mine ERSES; "Kuruluşundan Günümüze Eyüp Sultan'da Kimlik Arayışı" 8-10 Mayıs 1998, II. Eyüp Sultan Sempozyumu, Eyüp Belediyesi Yayını.
- 6- Ertan ÜNAL; "İstanbul'un Mesireleri:2", Hayat Tarih Mecmuası, cilt:2, sayı:11, İstanbul, 1969.
- 7- Münevver ALP; "Eski İstanbul'da Komşu ve Komşuluk", İstanbul Folkloru:2, Türk Folklor Araştırmaları, 8(171), 10.1963, 3194-3196.s.
- 8- Süheyl ÜNVER; "Türk Halkı ve Lale", Türk Folklor Araştırmaları, Yıl:11, cilt:6, no:129, Nisan-1960, İstanbul.
- 9- Münevver ALP; "Eski Eyüp Sultan", İstanbul Folkloru:3, Türk Folklor Araştırmaları, 8(172), 11.1963, 3231-3234.s.
- 10- Mehmed CEMİL; "III. Ahmet Devrinde Lale Eğlenceleri ve Ziyaretler", Hayat Tarih Mecmuası
- 11- "Çiçekçilik", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt:2, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, İstanbul.
- 12- "Lale", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt:5, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, İstanbul.
- 13- "Eyüp", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt:3, 1994, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı'nın ortak yayını, İstanbul.
- 14- Reşad Ekrem KOÇU; "Eski İstanbul'un Hayatında Çiçek ve Çiçekçiler", Hayat Tarih Mecmuası, 7(10), 11.1971, 8-12 s.
- 15- Evliya ÇELEBİ, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnamesi: İstanbul, 1. cilt-1. ve 2. kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003
- 16- Tülay ARTAN, 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998

Resim 9; Akarçesmede bir bostan (Eyüp Belediye arşivinden)